

مقایسه محورهای حماسی شاهنامه فردوسی با شعر شاعران دفاع مقدّس

محدثه حسن زاده

کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

چکیده

مردم ایران تاکنون جنگ‌های بسیاری را پشت سر گذاشته‌اند اما این جنگ‌ها که در شمار مقاطع سرنوشت‌ساز و حیاتی ملیت ایران بوده باعث خلق حماسه و ادبیات حماسی و پایداری در کشورمان گردیده است؛ که مهم‌ترین شاهکار ادبی و جهانی آن شاهنامه حکیم فردوسی است. در زمان ما نیز با وقوع جنگ ۸ ساله عراق و ایران ادبیات حماسی دفاع مقدّس شکل گرفته است که در این رساله محورهای حماسی شاهنامه فردوسی با شعر شاعران دفاع مقدّس به لحاظ موضوعی مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: فردوسی، شاهنامه، ادبیات پایداری، دفاع مقدّس، شهادت، شجاعت، آزادگی، وطن دوستی و پرچم.

۱- مقدمه

به گواهی تاریخ ملیت قهرمان ایران در عمر پر فراز و نشیب چند هزار ساله‌ی خود، همواره لیاقت، پایبندی و غیرت خود را در حفظ ارزشهای الهی- انسانی و پاسداری از سرزمین و مرزهای وطن خویش نشان داده است؛ که تنها بخشی از این تلاشها و کوششهای خداپرستانه متعلق به ایران باستان را در آثاری چون شاهنامه فردوسی می‌بینیم.

کشور ایران به دلیل قرار گرفتن در موقعیت خاص جغرافیایی و سیاسی همیشه مورد طمع کشورهای همسایه بوده و به همین دلیل گاهی مورد هجوم و یورش اقوام مختلف قرار می‌گرفته است.

لشکر کشی‌های پادشاهان و نبرد دلیران ایرانی در مرزهای ایران همیشه به عنوان یکی از مضامین ادب مورد توجه بوده است؛ شاهنامه فردوسی و ده‌ها منظومه‌ی حماسی دیگر، حکایت دلاورمردیها، شجاعت‌ها، رشادت‌ها و غیرتمندی ایرانیان را به تصویر کشیده‌اند.

اما شعر پایداری که جزئی از مبارزات سیاسی و اجتماعی مردم علیه ظلم و بیدادگری است در ادبیات ایران سرآغاز آن را از دوره‌ی مشروطه به حساب آورده‌اند.

محور ادبیات حماسی در این نوع اشعار تأکید بر پایداری ارزشهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مردم هر زمان است و درون مایه این اشعار بیان خصلت دشمن ستیزی مردم ایران است.

بیان مسأله

«الهی علمم موجب ازدیاد جهلم شد یا علم محض و نور مطلق بر جهلم بیفزاید»

ملیت مسلمان ایران تاکنون جنگ‌های بسیاری را تجربه کرده و از سرگذرانده است. بیگانگان بارها سرزمین ایران را عرصه‌ی تاخت و تاز قرار داده‌اند و فرزندان رشید ملیت ایران نیز همواره پرچم مقاومت را برافراشته و در برابر آنان سینه سپر کرده‌اند. گاه دشمنی در تهاجمش توفیق یافته و گاه ناکام مانده است اما بی‌گمان با شکوهترین حماسه دفاعی ملت ایران در دوران هشت سال درخشان و پرافتخار دفاع مقدس رقم خورد. آنچه دفاع مقدس را در کارنامه دفاعی این ملیت از حدود دویست سال پیش به این طرف برجسته و بی‌مانند ساخته است ناکام ماندن دشمن در دستیابی به اهداف تجاوز به ویژه جداکردن بخشی از ایران و ضمیمه کردن آن به خاک خود است. اما چه رمز و رازی در هشت سال جنگ تحمیلی نهفته است که آن را به لحاظ ناکام گذاشتن دشمن و حفظ تمامیت ارضی ایران ممتاز ساخته و نام با شکوه و جاودان دفاع مقدس را زیننده آن کرده است. باید در ویژگیهای ممتازی که در درون خود دارد مورد جستجو قرار گیرد. دشمن زمانی تهاجم به این سامان را آغاز کرد که در آن نظام اسلامی استقرار یافته بود و فقیه‌ی عادل رهبری ملیت و فرماندهی کل نیروهای مسلح را برعهده داشت. حضرت امام خمینی (ره) با توکل به

خداوند متعال و عزمی راسخ و قاطعیتی کم نظیر و نفوذ معنوی که در میان ملیت و رزمندگان داشت. توان روحی و معنوی آنان را برای مقابله همه جانبه با دشمن بسیج و سازماندهی کرد وحدت و حضور یکپارچه ملیت به ویژه عالمان دین و روحانیون و گستره مدافعان در شکل نیروهای بسیج که نقش حیاتی و کارساز برعهده داشتند، دیگر ویژگی ممتاز و بی‌سابقه دفاع مقدس است، تمسک فرماندهان و رزمندگان به فرهنگ ناب اسلامی، الهام گرفتن از باورهای ژرف دینی، اقتدا به سیره‌ی جهادی معصومان (ع) به ویژه - نهضت حرکت آفرین عاشورا، آراسته شدن به ارزشهای پیروزی آفرین اسلامی و امید داشتن به

امدادهای غیبی از جمله این ویژگی هائیند. همچنین استفاده قابل قبول از سلاح تبلیغات و نیز شعر و قالب ادبیات پایداری در جهت خنثی کردن هجوم تبلیغاتی دشمن و افزایش روحیه رزمندگان اسلام را باید از ویژگیهای دفاع مقدس برشمرد.

پیشینه

پیش از پیدایش و شکل گیری جریانی به نام «شعر دفاع مقدس» در ایران، جریان شعر پایداری به عنوان یک جریان ادبی شاخص و قدرتمند در جهان و در ایران وجود داشته است.

آغاز شعر پایداری به دورترها یعنی نخستین دوره‌های حیات ملیت‌ها بر می‌گردد. «چون به نخستین ادوار حیات ملل نظر کنیم می‌بینیم هیچ ملیتی به وجود نیامده و به تحصیل استقلال و تحکیم مبانی ملیت توفیق نیافته است مگر آنکه اعصار و دوره‌های خطر را گذرانده و به اعمال پهلوانی دست زده باشد و بزرگان و پهلوانانی از او پدید آمده باشد که در ذهن وی اثرات بزرگ بر جای گذارند» (صفا/ ۱۳۷۴/ ص ۳۴)

در تاریخ هر ملیتی حوادثی اتفاق افتاده که به دلیل نوع و ویژگی‌های خاص آنها نه تنها به عنوان نقاط عطف بلکه در شمار مقاطع سرنوشت‌ساز و حیاتی آن ملیت بر بلندای صفحات تاریخ کشور حک شده است.

کشور ما ایران نیز با توجه به پیشینه ای چند هزار ساله و برخورداری از تمدن و فرهنگ غنی و خلق حماسه در طول تاریخ وقایع حساس و سرنوشت‌ساز را پشت سر گذاشته است. ملیت ایران در تاریخ به عنوان ملیتی سرفراز و سربلند و آزاده شناخته شده و همیشه مدافع واقعی حق و حقیقت بوده‌اند. مردمانی خردمند که انسانیت و هنر را با هم در وجودشان جمع کرده بودند. یکی از این هنرها بزرگداشت یاد پهلوانان و آزادگان ملیت در عصر خودشان و ذکر و نقل سینه به سینه خاطرات و داستان‌های آنان برای نسل‌های بعدی بوده است؛ و آیندگانشان نیز این داستان‌ها را جمع و ثبت و ضبط نموده و آنها را به صورت آثاری ماندگار به یادگار گذاشته‌اند.

به این منظومه‌ها که در آن ذکر پهلوانیها، رشادتها و شجاعت‌های نیاکان ملیت و آزادی و سربلندی آنان است منظومه‌های حماسی و قهرمانی می‌گویند.

یکی از دلایل برتری شعر حماسی بر دیگر آثار ادبی و گونه‌های مختلف شعر این است که منظومه‌های حماسی بیان کننده‌ی آثار بزرگی، عظمت و شکوه زبان و ادبیات ملیت است.

بنابراین شعر حماسی یا شعر پایداری نمایانگر دلاوری انسان‌ها ی آزاده و حق جویی است که شاعران حماسه سرا آن را با بیانی فاخر و آهنگی با شکوه در قالبی مناسب می‌سرایند و در آن به توصیف پهلوانی‌ها و رفتار و اعمال پسندیده‌ی قهرمانان منظومه‌ی خود و تحلیل مبانی فرهنگی و ادبی و اعتقادات قومی که آن حماسه متعلق به آنان است می‌پردازند. واقعیت این است که موضوعات پایداری و مفاهیم شعر مقاومت دلالت‌های عام در زندگی بشر دارد و دوره‌های خاص از نزاع انسان با «طبیعت»، «حکومت» و «بیگانه» را شامل می‌شود.

محور شجاعت و آزادی

ایرانیان از گذشته‌های دور مردمانی آزاده بوده‌اند که سر داده‌اند ولی تن به ننگ و ذلت نداده‌اند. مفاخرات رستم در مقابل اسفندیار سرشار از عزت نفس و خردمندی و مهربانی است و به زبان حال می‌گوید: اگر شایسته ترین و نیکو ترین انسانها

خواستند روح آزادگی را از شما بگیرند با هیچ قیمت و بهایی آن را عوض نکنید و با پرداخت سنگین ترین بها او را از خود دور کنید. آن هنگام که رستم در پاسخ اسفندیار فریاد بر می‌آورد که:

که گوید برو دست رستم ببند
نبنده مرا دست چرخ بلند
(حمیدیان؛ ۱۳۷۴/ج ۷، ۵۹۴)

فردوسی ایرانیان را انسانهایی آزاده می‌داند و رستم به آزاده بودن خودش افتخار می‌کند:

ز لشکر برفتند آزادگان
چو گیو و چو گودرز کشاورگان
(حمیدیان؛ ۱۳۷۴/ج ۴، ۴۹۲)

تهمت برایشان گرفت آفرین
که آباد بادا به گردان زمین
مرا پشت ز آزادگانست راست
دل روشنم بر زبانم گواست
(حمیدیان؛ ۱۳۸۴/۱/۵۵۰)

در واقع می‌گوید رستم کسی است که همتش بر چرخ بلند برتری می‌جوید. روزگار می‌تواند او را از حیات و هستی محروم کند ولی نمی‌تواند او را به ذلت و خواری بکشد. به همین دلیل حاضر به کشتن اسفندیار می‌شود (و با این کار از جان خود می‌گذرد) ولیاز سر مایه ی جانش (آزادگی و غیرتش) نمی‌گذرد.

آزادگی نقطه مقابل پذیرش بندگی و اطاعت از بیگانگان است. در شاهنامه همواره هدف از جنگ دفاع و دوری از ننگ و کسب آزادگی بوده است.

کنون چون تهمت بیاید به جنگ
ندارند با این سپه پا نهنگ
یکایک بر این کوه رزمی کنیم
که این ننگ از ایرانیان بگنیم

چنین گفت موبد که زنده به نام
به از زنده دشمن بدو شاد کام
(خالقی مطلق؛ ۱۳۸۶/ج ۲، ۱۶۵)

ز مردان که بودند با خت خویش
بر آویختند از پی تخت خویش
مران از پی پادشاهی به جنگ
بدادند پاک از پی نام و ننگ
(خالقی مطلق؛ ۱۳۸۶/ج ۴، ۱۱۷)

نتیجه گیری:

مهم‌ترین تحول در رخداد اجتماعی تاریخ معاصر ما بعد از انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی ابرقدرتها علیه ایران و هشت سال دفاع مقدس مردم ایران است. دفاع مقدس مردم ایران موجد ادبیاتی گردید که در بردارنده زیباترین و ناب ترین جلوه‌های ادبیات پایداری است بزرگترین آثار ادبی پایداری در زمینه جنگ و دفاع مقدس را نویسندگانی خواهند نوشت که شهامت حضور در میدان‌های پر تیر و ترکش را داشته‌اند.

شعر در دوران دفاع مقدس به دلیل خاصیت اصلی خویش یعنی تأثیر گذاری فراوان بر اذهان و قلوب، در رساندن فریاد مظلومیت ملیتی که از سوی کفر جهانی مورد هجوم قرار گرفته بود کاربرد حقیقی خود را به اثبات رسانده است.

ملّیتی که ارزشهای خویش را حفظ نکنند در تاریخ‌زار جهالت خواهد ماند. بی شک جامعه ای که قدردان و نگاهبان ارزشهای دینی خویش نباشد، نادان است. اگر ملّیتی حافظ ارزشهای خویش نباشد محکوم به تلاش دوچندان در فردایی است که به دلیل فاصله گرفتن ممکن است بخشی از منابع خود را از دست بدهد. پرداختن به ادبیات دفاع مقدّس، پاس داشتن فرصت‌ها و غنیمت دانستن لحظه‌های گرانقدری است که در آن زیست می‌کنیم. فاصله گرفتن از منابع زنده و نشانه‌های موجود ضایعه ای بزرگ و غفلت از داشته‌ها، زبانی جبران‌ناپذیر و نابخشودنی است.

بر کسی پوشیده نیست که ارزشهای دفاع مقدّس از جمله ارزشهای مهم ملّیت ایران است. زیرا ادبیات دفاع مقدّس ضامن استقلال کشور و سربلندی ملّیت مسلمان ایران است و پرداختن بدان ارزشمند و قابل تقدیر است. امروز جاودان نمودن راه و رسم مجاهدان راه خدا و ارزشهای دفاع مقدّس و تاریخ غرور آفرین هشت سال دفاع جانانه ملّیت سرافراز ایران ضرورت دارد. شعر دفاع مقدّس اگر چه عمری کوتاه دارد به جرأت می‌توان آن را تبلور خالص ترین اندیشه‌های الهی و باورهای دینی ملّیت شهید پرور ایران اسلامی دانست که تلاش در جاودان نمودن این راه داشته است با این وجود آیا شاعران دفاع مقدّس توانسته‌اند حوادث هشت سال جنگ تحمیلی را به صورت آثاری جاودانه در آورند؟

«خلق شاهنامه ی فردوسی که بزرگترین رمان حماسی بعد از ظهور اسلام است با اندیشه ی تحذیر نسبت به هجوم اقوام ترک و ترکمانان در سر حدّ شمال و شمال شرقی ایران و تهدید حکومت ایرانی سامانیان صورت گرفته است» (پژوهش ۹ / ۱۳۷۷)

از میان آثار گذشتگان که به مقوله پایداری در مقابل دشمن خارجی پرداخته‌اند جامع ترین نمونه آنها «شاهنامه فردوسی» است.

سراسر شاهنامه دعوت به خرد و دادگری و مردانگی و پاکی است و مبارزه با فساد و تباهی و بی‌خردی نشان از روح بلند و آرمان‌گرایی و وجود فضیلت طلب سراینده آن دارد

ایستادگی در مقابل دیوان و تورانیان از نمونه‌های جنگ با دشمنان خارجی است؛ و ظلم ستیزی و پایداری نمادین کاوه آهنگر در برابر ضحاک بیدادگر، اسوه و نمونه ای برای پایداری در مقابل حکام ظالم زمانه است. شاهنامه فردوسی در طی هزار سال همواره الهام بخش مردم ایران برای پایداری در برابر حوادث و حفظ موجودیت خویش بوده است. این که شاعران این دوره هیچ کدام قدرت برابری با فردوسی را ندارند بر هیچ منصفی هر چند هم اهل شعر نباشد پوشیده نیست.

چرا که فردوسی شاعر حکیمی بود که بر مبنای اقوال مختلفی که از افواه بزرگان شنیده بود و آنها نیز این داستانها را سینه به سینه به یاد سپرده و آموخته بودند، توانست در سایه قدرت عظیم و ذوق و استعداد و پشتوانه غنی و علمی و ادبی چنین شاهکاری را به جهان عرضه کند و زبان پارسی و فرهنگ ایرانی را از خطر زوال نجات دهد. در اینکه داستانهای شنیده شده تا چه حد اصالت و حقیقت داشته نمی‌توان نظریه کاملاً دقیقی صادر و از آن نظریه با دلایل مستند دفاع کرد. در عظمت و قدرت خارق العاده فردوسی همین بس که به استناد همین اقوال نه چندان مستند توانست طرح چنان کاخی عظیم و تاریخی را برای سخن پی ریزی کند که از باد و باران گزند نیابد. ولی شاعران با این همه زمینه و دست مایه از تکرار صحنه‌های حماسی و قهرمانی (چه در پیروزی انقلاب و چه در جنگ تحمیلی) و با این همه امکانات ارتباطی و کتب و سایر لوازم، خصوصاً با وجود رادیو و تلویزیون و امکان سفر به صحنه‌های نبرد و جبهه‌های جنگ و محورهای عملیات و دیدار از صحنه‌های عینی جنگ، کدامیک توانسته‌اند تاریخ جنگ را در حد اوصاف بدیع و با قدرت فردوسی به رشته نظم بکشند و در حوزه شعر ثبت و وارد نمایند؟ کدامیک توانسته‌اند از صحنه‌های ایثار و مقاومت و حماسه آفرینی ملّیت ایران در این نبرد تاریخی و جنگ سرنوشت‌ساز حداقل مناسب با روحیات الهی حاکم بر امت سلحشور ایران اسلامی اثری خلق کنند.

این بدان معنا نیست که آثاری که شاعران متعهد و هنرمندان آفریده‌اند نادیده گرفته شود یا مورد انتقاد واقع شوند چرا که بسیاری از آنان کارهای بزرگ و شایسته‌ای داشته‌اند.

ادبیات پایداری دفاع مقدس به دلیل آمیختگی حماسه و عرفان، ایثار و از خودگذشتگی مدافعان، دارای ابعاد و ویژگی‌های منحصر به فردی در ادبیات پایداری جهان می‌باشد که از زوایای مختلف قابل بررسی و پژوهش است و می‌طلبد که علما و دانشمندان در رشته‌های مختلف به ویژه ادبیات فارسی با الگو برداری از کار عظیم فردوسی در هر چه بارورتر کردن و با شکوه تر شدن ادبیات پایداری ملت بزرگ ایران بکوشند.

نباید فراموش کرد که مبارزه‌ی حماسه‌گونه‌ی ملیت ایران در جنگ هشت ساله، تنها برای نسل امروز نیست که بتوان به سادگی از کنار آن گذشت و یا آن را نادیده گرفت.

دستاورد‌های این دفاع غرور انگیز برای همه‌ی آنهایی است که از پی‌ما می‌آیند، و در این جغرافیا زندگی می‌کنند و دلشان برای ایرانی سربلند و با افتخار می‌تپد.

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- قرآن کریم
- ۲- امام علی (علیه السلام)، ۱۳۶۸، نهج البلاغه (گرد آوری سید رضی، ترجمه سید جعفر شهیدی)، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی
- ۳- آراین پور، یحیی، ۱۳۷۲، از صبا تا نیما (تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی)، جلد دوم، تهران: زوآ
- ۴- آیدنلو، سجاد، ۱۳۸۶، شاهنامه-شرح-نارسیده ترنج: (بیست مقاله و نقد درباره ی شاهنامه و ادب حماسی ایران)، با مقدمه ی خالقی مطلق، جلال، اصفهان: نقش مانا
- ۵- _____، _____، ۱۳۸۸، از اسطوره تا حماسه (هفت گفتار در شاهنامه پژوهش) با مقدمه ریاحی، حسین، تهران: سخن
- ۶- احمدپور، علی، ۱۳۷۴، رمز و رازگرایی در اشعار مهدی اخوان ثالث، مشهد، ترنج
- ۷- اخوان ثالث، مهدی (م. امید)، ۱۳۶۸، ترا ای کهن و بوم و بر دوست دارم، چاپ اول، تهران: مروارید
- ۸- اسرافیلی، حسین، ۱۳۶۴، تولد در میدان، چاپ اول، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی
- ۹- اسرافیلی، حسین، بیگی حبیب آبادی، پرویز، گلمرادی، شیرینعلی، ۱۳۷۶، مریم ها و شقایق ها (به سفارش بسیج خواهران نیروی مقاومت بسیج)، تهران، کنگره نقش زنان در دفاع و امنیت
- ۱۰- اسلامی ندوشن، محمد علی، ۱۳۶۳، زندگی و مرگ پهلوانان در شاهنامه، تهران
- ۱۱- _____، _____، ۱۳۸۷، زندگی و مرگ پهلوانان در شاهنامه، تهران: شرکت سهامی انتشار
- ۱۲- اکبری، منوچهر، ۱۳۷۷، نقد و تحلیل شعر دفاع مقدس، تهران: سازمان مدارس فرهنگی انقلاب اسلامی
- ۱۳- اصلانی، محمد رضا، ۱۳۸۵، لاله ی کویر (زندگی نامه ی داستانی سپیده کاشانی)، تهران: سوره ی مهر
- ۱۴- امامی، صابر، ۱۳۸۵، هنر و ادبیات؛ تهیه کننده پژوهشکده تحقیقات اسلامی (سپاه پاسداران انقلاب اسلامی) قم: زمزم
- ۱۵- امیر خراسانی، احمد، ۱۳۸۴، نامه ی پایداری (مجموعه مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری)، کرمان: به اهتمام ادار ه ی کل آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس
- ۱۶- امین پور، قیصر، ۱۳۶۳، تنفس صبح (مجموعه شعرهای عروضی و نیمایی) تهران: حوزه هنرو اندیشه اسلامی
- ۱۷- _____، _____، ۱۳۶۳، در کوچه ی آفتاب (مجموعه رباعی دوبیتی)، چاپ اول، انتشارات حوزه ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی
- ۱۸- _____، _____، ۱۳۸۷، مجموعه کامل اشعار (از شعرهای سال های ۱۳۸۵ - ۱۳۵۹)، تهران: مروارید
- ۱۹- باقر زاده عجمی، علی، ۱۳۸۷، بر بلندای بی نهایت (جستاری پیرامون شهید و شهادت در نظم و نثر فارسی بعد از انقلاب اسلامی) گناباد: پشنگ
- ۲۰- بخشوده، حبیب الله، ۱۳۸۴، به رنگ هنوز، تهران: نسیم حیات
- ۲۱- برومند، فیروزه، ۱۳۸۴، کتابشناسی دفاع مقدس، (۱۳۵۹-۱۳۸۱) جلد اول، انتشارات قربانی
- ۲۲- ترابی، ضیاءالدین، ۱۳۸۱، شکوه شقایق (نقد و بررسی شعر های دفاع مقدس)، مؤسسه فرهنگی سما
- ۲۳- بهار، محمدتقی، ۱۳۴۵، فردوسی نامه، (به کوشش گلبن، محمد) تهران: نشر سپهر